

Jacek MALIKOWSKI

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa
Katedra Socjologii i Psychologii
Katowice, Polska
e-mail: ikswok@neostrada.pl

KRAJOBRAZ PO LIKWIDACJI GARNIZONU

słowa kluczowe: antropogenizacja, przestrzeń, krajobraz kulturowy, garnizon, Mierzęcice-Osiedle.

Badania na potrzeby niniejszego artykułu dotyczyły zmian antropogenicznych zachodzących na obszarze garnizonu wojskowego, obecnie terenów powojсковych, w tym szczególnie osiedla mieszkaniowego. Sięgnięto w tym celu do metody empirycznej badania krajobrazu kulturowego, opracowując ministudium przeobrażeń na obszarze zlokalizowanym na pograniczu powiatów będzińskiego i tarnogórskiego. Posłużono się własnymi obserwacjami prowadzonymi od 40 lat, zachowanymi mapami wojskowymi, wyrysami geodezyjno-kartograficznymi, zdjęciami archiwalnymi i wspomnieniami innych mieszkańców Mierzęcic-Osiedla. Pierwsza część poświęcona jest przedstawieniu związków pomiędzy przestrzenią społeczną stającą się miejscem a krajobrazem kulturowym. W części drugiej opisano i zanalizowano przeobrażenia antropogeniczne obszaru badawczego w aspekcie osadniczym.

PARALELE MIĘDZY KRAJOBRAZEM A PRZESTRZENIĄ

Na użytek przeprowadzonych w niniejszym opracowaniu analiz geoekologicznych i socjologicznych wybranego środowiska życia, posługiwano się często zamiennie pojęciami „przestrzeń” i „krajobraz”. Przydatność takiego podejścia można wytłumaczyć próbą opisu różnych, a zarazem współwystępujących na badanym obszarze sfer geosfery: biosfery, antroposfery i technosfery. Tworzą one wraz z innymi, tu niewymienionymi podsferami nieorganicznymi istniejącą rzeczywistość materialną jako pewne *continuum* lokalne, ulegające przeobrażeniom przyrodniczym, historycznym i kulturowym (Ostaszewska, 2002, 50-61).

W warstwie semantycznej **krajobraz** – ujmując zarówno potocznie, jak i leksykalnie – oznacza przestrzeń powierzchni ziemi widzianą z pewnego miejsca, będącą widokiem okolicy. Odnotowując za J. Bogdanowskim, M. Łuczyńską-Bruzdą i Z.

Nowakiem (1979), że „krajobraz to fizjonomia powierzchni ziemi będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka” (Architektura krajobrazu..., 1979), trzeba to potwierdzić. W ujęciu ekologiczno-geograficznym też akcentowana jest koincydencja używanych terminów, albowiem za krajobraz uznaje się określony wycinek przestrzeni geograficznej, zawierający mozaikę różnych ekosystemów i powierzchni zajętych przez urządzenia techniczne (Andrzejewski, 1992, [za:] Myga-Piątek, 2001). Znaczenie estetyczno-socjologiczne krajobrazu polega na porównaniu go do zbioru przemieszanych elementów przyrody i dzieł człowieka, stanowiącego wynik konkretnej i osadzonej w historii aktywności ludzi, korzystających z ówczesnej im technologii i organizacji społecznej (Ziemilski, 1976, [za:] Myga-Piątek, 2001).

Z perspektywy humanistycznej, mieszkańca określonego terytorium krajobraz jest uczłowieczoną, a więc odczuwaną jako dobrze znana forma przestrzeni lokalnej. Lokalny (łac. *locus* – miejsce, przestrzeń) oznacza miejsce w przestrzeni, a w szczególności przynależność do tego miejsca określającą porządek makrospołeczny. Określenie „lokalna” nie musi oznaczać mała. Kryterium wyróżniającym społeczności lokalne od innych zbiorowości terytorialnych jest specyfika stosunków społecznych powstałych na tle wspólnego powiązania ze środowiskiem zamieszkania. W badaniach prowadzonych przez przedstawicieli socjologicznej orientacji ekologicznej szkoły przyjęto założenie o swoistych wzajemnych związkach tego, co społeczne z tym co przestrzenne. Przedmiotem tej wiedzy zwanej „ekologią społeczną” (*human ecology*) jest nauka o zależnościach między układem stosunków przestrzennych i czasowych a układem stosunków społecznych (Rykiel, 1982).

Przestrzeń ta będąc miejscem funkcjonowania jednostki czy zbiorowości jest spstrzegana jako „swoja” stanowiąc przestrzeń przynależności. Przestrzeń znacząca to szczególnie postać wyimaginowana, wyobrażona przestrzeni społecznej, która jest zawsze przestrzenią jakiejś konkretnej grupy ludzi istniejącą w ich świadomości (Wódz, 1989). Przestrzeń ta po wprowadzeniu obiektów, relacji i postaw czyli archetylizację zachowań ludzkich przybiera kształt przestrzeni kulturowej (Jędrzejczyk, 2005).

Mieszkańców z tej sceny lokalnej – mieszczącej ograniczoną liczbę aktorów działań kulturowych – łączy pewna wspólnota celów i środków wynikająca ze wspólnoty życia codziennego. Socjalizacja, a później życie dorosłe wytwarzają u mieszkańców – jak pisze J. Wódz (1989) – kod znaczeniowy rozpoznawania poszczególnych elementów tej przestrzeni w języku symboli. Jeśli ta przestrzeń zyska znaczenie w świadomości mieszkańców staje się kreatorem sensu wielu działań społecznych, pozwalając wyróżnić „swoich”. Tak więc przestrzeń lokalna staje się nie tylko teatrem życia codziennego jej mieszkańców, ale umożliwia integrację zbiorowości w wymiarze fizycznym oraz psychicznym poprzez rozbudzenie więzi z tą przestrzenią wspólnie wszystkim, którzy uznawani są za „swoich” (Jałowiecki, Szczepański, 2002).

Dystans między „swojskością” a „innością” pozwala poczuć własną odrębność, a jednocześnie odbierany jest przez jednostki jako naturalny ich porządek świata,

świata niezmiennego, lub wolno zmieniającego się, a tym samym w określony sposób bezpiecznego. Przestrzeń zaś uznana za swoją wywołuje konieczność przestrzegania przez mieszkańców wartości lokalnych i respektowania zaleceń określonych przez obowiązujące lokalne wzory i normy zachowań (Wódz, 1989). Podstawą interesu jednostki osadniczej wspólnego dla całej zbiorowości są potrzeby związane z miejscem zamieszkania.

OD TERENU WIEJSKIEGO DO OSIEDLA POWOJSKOWEGO

Opisywany obszar przed ulokowaniem się w 1940 r. bazy niemieckiej Luftwaffe stanowił porośniętą lasem część terenów wiejskich Pyrzowic. Po wykarczowaniu pewnej ilości drzew postawiono tu drewniane domki fińskie dla kadry zawodowej i baraki dla żołnierzy służby zasadniczej. Na pobliskim przedwojennym lotnisku zapasowym Armii „Kraków” wybudowano bazaltowo-asfaltowe pasy startowe, hangar, schrony przydatne do powstania poligonu dla badania nowej konstrukcji bomb (V1, V2) i oblatywania prototypowych samolotów Messerschmitt o napędzie rakietowym. Lotnisko to nosiło nazwę Erprobung Stelle Udetfeld. W 1942 r. oddano do użytku przebiegającą na południe od niego linię kolejową ze stacją Brandenbach. Lotnisko zostało ewakuowane w styczniu 1945 r. poprzez wysadzenie większości urządzeń.

Ryc. 1. Położenie Mierzęcie-Osiedla na pn.-wsch. pograniczu gminy i miejscowości Mierzęcie.

Źródło: G. Gawroński. Urząd Gminy Mierzęcie.

Fig. 1. Locatoin of a Mierzęcie-Estate in the north-east borderland the commune and town Mierzęcie.

Source: G. Gawroński. Urząd Gminy Mierzęcie.

Następnie lotnisko zostało przejęte od Rosjan przez wojsko polskie i w latach 1949 - 1951 przystosowano je dla samolotów odrzutowych. Zlokalizowano tu 39 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego, wyposażony w samoloty odrzutowe MiG-19 (później MiG 21). Wywołało to konieczność lokalizacji garnizonu, czyli koszar dla żołnierzy służby zasadniczej i osiedla mieszkaniowego służącego zawodowej kadry oraz rodzinom wojskowym. Zalesione dotąd tereny wiejskie – położone na południe za torami

kolejowymi – ogrodzono, stawiając betonowe słupy oplecione drutem kolczastym. W połowie lat 50. zagospodarowano kilkanaście poniemieckich domków fińskich oraz postawiono pierwszych 8 trzykondygnacyjnych bloków mieszkaniowych w zgeometryzowanym układzie „grzebieniowym”. Zadbano o infrastrukturę budując obiekt przeznaczony na Garnizonowy Klub Oficerski, halę sportową wraz ze stadionem i odkrytym basenem kąpielowym, kasyno, przedszkole zintegrowane ze szkolnymi klasami nauczania początkowego. W jednym z budynków otwarto urząd pocztowo-telekomunikacyjny, w innych blokach natomiast sieć sklepów o różnych branżach oraz internat garnizonowy. Na stacji kolejowej Mierzęcice Zawierciańskie, tuż za garnizonem uruchomiono ruch pasażerski obsługujący linię Tarnowskie Góry – Zawiercie. W koszarach żołnierskich poza barakami pojawiły się izba chorych, stołówka, remiza strażacka czy kantyna.

Fot. 1. Garnizonowy Klub Oficerski
(fot. J. Pustkowski, 1995).

Photo 1. Officers' Club of Garrison
(photo by J. Pustkowski, 1995).

Fot. 2. Droga wewnętrzna z chodnikiem
(fot. R. Lichosik, 1978).

Photo 2. Inside road with pavement
(photo by R. Lichosik, 1978).

W dekadzie lat 70. XX w. rozbudowano osiedle, stawiając kolejne 5 bloków, tym razem w układzie „linijkowym”. Zabudowa domów mieszkalnych zaczęła przybierać charakter kaskadowy w kierunku wschodnim. Zaprojektowano to tak, aby osiedle harmonijnie wpisywało się w pagórkowaty teren i pobliski obszar leśny. Przeniesiono nauczanie szkolne do nowooteartej pełnodziałowej szkoły podstawowej. Wyburzono równocześnie kilka baraków i większość poniemieckich „finek”. Na południowym zapleczu garnizonu zaczęto stawiać garaże dla posiadaczy prywatnych samochodów osobowych. Dotąd zlokalizowane przy blokach i finkach ogródki działkowe uległy likwidacji i zorganizowano ich kompleks na osuszonych bagnach, przylegających od północy do osiedla. Zadbano także o rewaloryzację zieleni śródblokowej, nasycając nią osiedle.

Pułk został rozwiązany w 1987 r. W jego miejsce powołano Bazę Statków Powietrznych, której zadaniem była likwidacja zbędnych dla wojska samolotów. Ten

stan trwał do początku 2000, kiedy to równolegle funkcjonowało lotnisko cywilne i wojskowe. Obecnie teren zarówno byłych koszar, jak i osiedla wojskowego jest pod zarządem cywilnym.

JAK ŻYĆ BEZ WOJSKA

W latach 2000-2001 zlikwidowano garnizon wojskowy istniejący od 1953 r. Spowodowało to ubytek wielu miejsc pracy, zerwanie więzi kooperacyjnych między wcześniej istniejącą jednostką wojskową a pobliskimi przedsiębiorstwami, migrację znaczącej części mieszkańców, a więc i spadek atrakcyjności inwestycyjnej gminy. Teren po zlikwidowanym garnizonie tylko w pewnej części zyskał inwestora. Dotyczy to przede wszystkim lotniska wojskowego przekazanego w zarząd Górnośląskiemu Towarzystwu Lotniczemu i Silesian Air Lines S.A. Pozostała część terenu przekazana w administrację Agencji Mienia Wojskowego – będąca przedmiotem sporu terytorialno-granicznego z sąsiednią gminą Ożarówice – kilka lat oczekiwała na przygotowanie planu zagospodarowania przestrzennego.

Likwidacja garnizonu, w którym stacjonowała jednostka wojskowa będąca największym lokalnym zakładem pracy zachwiała mało elastycznym i płytkim lokalnym rynkiem powodując pogorszenie sytuacji społeczno-gospodarczej. Problemy z zatrudnieniem przyczyniły się do odpływu ludności – saldo migracji -0,24, lokuje się poniżej średniej krajowej – szczególnie młodzieży, upatrującej swojej szansy w pobliskiej aglomeracji górnośląskiej.

W rejonie tym powstał obszar tzw. „nowego ubóstwa” i związane z nim zjawiska deklaszacji, segregacji społecznej czy selektywnej mobilności mieszkańców. Pojawiły się liczne grupy społeczne, które z powodów strukturalnych, a nie tylko przejściowo słabej koniunktury, pozbawione zostały dostępu do nowo organizującego się – „postindustrialnego” – rynku pracy.

Mieszkańcy osiedla zaczęli podlegać różnego typu izolacji. W wyniku braków w wykształceniu, jak też redukcji kompetencji socjalnych, podlegają oni eliminacji z rynku pracy (izolacja ekonomiczna). Wskutek świadomości swej negatywnej sytuacji społecznej ulegają równocześnie procesowi degradacji poczucia własnej wartości, wchodząc w rolę izolowanego od reszty społeczności lokalnej „marginesu społecznego” (izolacja społeczno-kulturalna). Skutkiem tych zjawisk jest coraz słabszy kontakt tych grup i ich przedstawicieli z instytucjami lokalnymi (izolacja społeczno-instytucjonalna).

Zarządzające tym, co pozostało - nie będąc wcześniej wywiezione i rozkradzione - Agencja Mienia Wojskowego i Wojskowa Agencja Mieszkaniowa ułatwiły postępującą dewastację i rujnację środowiska przyrodniczego oraz przestrzeni egzystencjalnej i architektonicznej. Mowa tu o koszarach wojskowych, obiektach lotniskowych i przylotniskowym osiedlu mieszkaniowym oraz zdewastowanej stacji kolejowej. Opóźnione o kilka lat uchwalenie planu zagospodarowania przestrzennego,

szczególnie w gminie Mierzęcice skutecznie powstrzymywało inwestorów i blokowało budownictwo. Trwająca kilka lat dekapitalizacja otoczenia okołolotniskowego utrudnia znacząco jej zagospodarowanie na miarę standardów europejskich.

Mimo zaistniałego ciągu zaniechań, szczególnie 2-letniego opóźnienia oddano wreszcie do użytku w 2007 r. drogę ekspresową S-1 Podwarpie – Pyrzowice, łączącą bezpośrednio krakowskie Balice z portem lotniczym w Pyrzowicach. Przebiega ona, stykając się z południowym krańcem osiedla. Tyle samo oczekiwał na realizację program rewitalizacji obszarów powojennych na terenie Gminy Mierzęcice, z nakładami finansowymi mającymi sięgać 8 mln zł.

Fot. 3. To, co pozostało po dawnym placu zabaw (fot. J. Malikowski, 2006)

Photo 3. This what remained after old playground (fot. J. Malikowski, 2006)

Fot. 4. Pozostałości po zabudowaniach stacji kolejowej (fot. J. Malikowski, 2003).

Photo 4. Hungover from the buildings a railway station (photo by J. Malikowski, 2003).

Świat osiedla pomimo zakrojonych na tak szeroką skalę przedsięwzięć powinien pozostać światem małych rozmiarów, dopasowanych do ludzkiej egzystencji. Otaczające je zewsząd zagajniki i lasy należy pozostawić w takim stanie, aby stwarzały szansę rozwinięcia się wyobraźni i aktywności mieszkańców.

Fot. 5. Mierzęcice – Osiedle z lotu ptaka (fot. J. Malikowski, 2006).

Photo 5. Bird's-eye view of Mierzęcice-Estate (photo by J. Malikowski, 2006).

Fot. 6. Budynek szkoły po termomodernizacji (fot. J. Malikowski, 2007).

Photo 6. Building of school after thermomodernization (photo by J. Malikowski, 2007).

UWAGI KOŃCOWE

Efektom zakończonej sukcesem trój etapowej rewitalizacji osiedla Mierzęcice wraz z przyległymi terenami, może być odzyskanie po części dawnych walorów architektonicznych i egzystencjalnych. Szczególnie dotyczy to jego wartości użytkowej, harmonii, autentycznej substancji, treści i wartości emocjonalnej (Myga-Piątek, 2007).

Krajobraz terenów powojkowych po rewitalizacji będącej elementem realizacji przez odpowiedzialne zespoły osób – w tym przede wszystkim projektantów, administracji samorządowej i społeczności lokalnej – planu zagospodarowania przestrzennego ma szansę na powstrzymanie degradacji kulturowej przestrzeni. Nadanie nowych lub wzmocnienie przetrwałych funkcji opisywanego miejsca, kompleksowa rewaloryzacja krajobrazu wpłynęłaby bowiem znacząco na wizerunek przede wszystkim osiedla mieszkaniowego i w konsekwencji na jego społeczne postrzeżenie.

LITERATURA

- Armand D.L., 1980: Nauka o krajobrazie, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Böhm A., Karwińska A., 1994: Percepcja krajobrazu miasta i krajobrazu osiedla w Polsce. [w:] O percepcji środowiska (red.): J. Bogdanowski, Zeszyty Naukowe 9 Komitetu Naukowego „Człowiek i Środowisko” Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza Instytutu Ekologii PAN. Dziekanów Leśny, 125-147.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2002: Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej, Wyd. Nauk. SCHOLAR, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 2005: Antropocentryczny wymiar przestrzeni. [w:] Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe koncepcje i idee w geografii (red): W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, T. 1, Zakład Geografii Społecznej i Turystyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Z-d Badań Społecznych i Regionalnych Uniw. Łódzkiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 61-70.
- Myga - Piątek U., 2001: Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i naukach pokrewnych, [w:] Przegląd Geograficzny, T. 73, z. 1-2, 163-176.
- Myga - Piątek U., 2007: Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych. [w:] Waleroryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym, (red.): M. Kistowski i B. Korwel-Lejkowska, Problemy Ekologii Krajobrazu, T.XIX, Instytut Geografii Uniwersytetu Gdańskiego, Komitet „Człowiek i Środowisko” PAN, Gdańsk-Sopot, 101-110.
- Ostaszewska K., 2002: Geografia krajobrazu, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

- Program rewitalizacji obszarów powojaskowych na terenie Gminy Mierzęcice na lata 2005-2013, 2005, Agencja Rozwoju Lokalnego, Krupski Młyn, <http://www.mierzecice.bip.info.pl/dokument.php?iddok=580&idmp=38&r=r>*
- Rykiel Z., 1982: Ekologia społeczna – wnioski dla planowania społecznego. [w:] *Przestrzeń i społeczeństwo: z badań ekologii społecznej* (red.): Z. Pióro, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa, 207-223.
- Wallis A., 1990: *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Wódz J., 1989: Społeczna rola przestrzeni – wprowadzenie do rozważań socjologicznych nad przestrzenią. [w:] *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*, (red.): J. Wódz, Śląski Instytut Naukowy, Katowice, 7-24.

SUMMARY

THE LANDSCAPE AFTER GARRISON LIQUIDATION

Introducing into the problems of the paper, the influence of anthropopressure upon the natural landscape surrounding a human being has been reminded. Showing the parallel between a geographical notion „landscape” and a sociological term „space” has been accepted as useful for further disquisition. Rich implications for a researcher of human environment are the result.

The author focused upon the description of anthroposphere and technosphere transformations in Mierzęcice-Estate settlement unit. The cultural landscape was here delimited by lasting a few decades military activity. Different military units appropriated original rural lands for their own purposes, both defensive and offensive ones. The area that was researched was a 60-year-old garrison (1940-2000), i.e. the place of residence of a military unit. The airfield together with the barracks and the estate serving it were dominant military installations. Garrison liquidation caused substantial job losses, breaking cooperative bonds between the pre-existing military unit and nearby companies, migration of significant number of inhabitants and thus it caused the whole commune to be less interesting as far as investments were concerned. A few years of decapitalisation and defragmentation of post-military area make it difficult to re-develop by European standards. In spite of several political turbulences, in 2007 the program of post military area revitalisation in Mierzęcice Commune was started. Its financial expenditures are to come up to 8-9 million PLN.

As the result of the revitalisation, it is expected to stop progressive cultural degradation of space and to change its image through valorisation.